

Gentianella aurea

Blekgentiana

NE NA LC DD NT **VU** EN CR RE
Sårbar (VU)
B1ac(iv)+2ac(iv); D1+2

Klass: Magnoliopsida (tvåhjärtbladiga blomväxter), **Ordning:** Gentianales (gentianaordningen), **Familj:** Gentianaceae (gentianaväxter), **Släkte:** *Gentianella* (gentianellor), **Art:** *Gentianella aurea* - blekgentiana (L.) Harry Sm. **Synonymer:** *Gentiana aurea* L., *Gentiana involucrata*, *Ishavsgentiana*

Kännetecken

Blekgentiana är en i regel tvåårig, vårgroende ört, som första året bildar en bladrosett. Vanligen blommar den i juli-augusti andra sommaren, normalt 5–10 cm hög och med 8–20 blekblå blommor i en eller flera huvudlika samlingar. Varje samling har ett par breda stödblåd. Plantan dör efter blomningen. Blommorna är fyr- eller femflikiga, och saknar den krans av fransar runt kronöppningen, som är typisk för andra arter inom släktet. Hela örten är fullständigt kal. Blekgentianan är starkt självpollinerande, men kan också pollineras av flera arter av humlor. Frukten är en kapsel som öppnar sig i toppen.

Utbredning och status

I Sverige förekommer blekgentianan vid Tjårgesvare i Lule Lappmark, där den upptäcktes 1929 samt vid Björkliden och Abisko i Torne Lappmark. På den förstnämnda lokalen är spontan, medan den torde vara införd spontan på de sistnämnda lokalerna. Artens huvudsakliga utbredning är Norska atlant- och ishavskusten från Møre og Romsdal till östra Finnmark; vidare Kolahalvön samt kusttrakter på Island och södra Grönland. Förutom de svenska Lule lappmarks-lokalerna finns i Skandinavien endast få förekomster utanför kusttrakterna (i Nordland och Troms). Blekgentianan förekommer också på en lokal i norra Finland (Kilpisjärvi). Mycket närstående och oklart avgränsade taxa förekommer på Aleuterna (*G. aleutica* Cham. & Schlecht), på Elburz i norra Iran och i Kaukasus (*G. umbellata* M. a Bieb.), samt i Himalaya och i Kansu-området i Kina. Arten är troligen stabil på sina svenska lokaler men samtliga populationer är små och begränsade geografiskt.

Ekologi

Blekgentianan förekommer på sina kustlokaler i gräsrika sluttningar, i torra kustängar på sand eller skalgrus, öppet skalgrus eller sand. I Abisko och Björkliden förekommer den i vägkanter och på gräsmarker (gräsmatta, slåtteräng). Lokalerna kan ligga normalt på upp till 210 m ö.h. (Tysfjord i Norge), eller på Grönland något högre. Tjårgesvarelokalerna ligger på 650–700 m ö.h. och beskrevs av Björkman: "Den ena lokalen är belägen i en nedre, helt stabiliserad del av en ackumulationskägla och utgöres av ett klippblock (sannolikt av kalksten) på vars plana, starkt vittrade översida arten växte i enstaka ex. i kolonivegetation. Den andra lokalen är belägen högre upp i översta delen av en ackumulationskägla och utgöres av ett starkt sluttande halvstabil parti av kalkgrus, bevuxet med gles *Carex rupestris*- soc...". Beskrivningen gäller endast delvis idag, dels är förekomsten mer spridd än vad Björkman angav och vegetationen mer sluten där merparten av blekgentian växer. År 2000 inventerades lokalen (Strid, Laantee) och totalt noterades arten på 15 dellokaler inom Tjårgesvare med sammanlagt 440 ex. Lokalerna låg mellan nivåerna 698–744 möh. Förutom de habitatbeskrivningar som Björkman angav noterades arten då även i mer stabiliserad mark med halvhög örtvegetation tillsammans med bl a brudsporre, ormrot, slåtterblomma, liten blåklocka, gullris, gullbräcka, dryas, klippveronika, vanlig kattfot, vanlig låsbräken. Trots sin inlandskaraktär ligger lokalerna endast drygt 30 km från närmaste norska fjord och kan därmed betraktas som utlöpare från huvudutbredningen. På lokalerna förekommer även andra västliga kärlväxtarter. Blekgentianan är liksom andra gentianor under groddplantstadiet känslig för tjock förna, och gynnas av att vegetationen på växtplatserna störs av vind- och vattenerosion, jordflytning eller tramp från betesdjur. I jämförelse med andra gentianor har den en snabb och kraftig tillväxt av hjärtblad och rosettblad efter groningen, vilket möjligen kan göra den något tåligare under etableringsfasen. I odling har arten visat sig vara rätt känslig för låga vintertemperaturer, och den torde därför kräva ett oceaniskt klimat eller skyddande snötäcke.

Hot

De gräsmarker vid kusten där blekgentianan förekommer anses ofta naturliga. De är dock ofta betade, och det är möjligt att många förekomster i själva verket är mer eller mindre hävdberoende. De svenska lokalerna är knappast hotade av igenväxning. En art med endast en spontan förekomst i landet är givetvis mycket känslig i ett svenskt perspektiv. Som alla små och isolerade populationer kan de slås ut av slumpmässiga faktorer i omgivningen, t.ex. skred, för mycket eller för lite snö, eller alltför hårt renbete. För Tjårgesvare är dock knappast renbete ett problem eftersom lokalen huvudsakligen ligger i rasmark och på klippavsattser där renar knappast kan ta sig. Blekgentianans genetiska variation är inte känd, men andra svenska *Gentianella*-arter är mycket genetiskt homogena. För dessa tycks ingen uppenbar risk för inavelseffekter föreligga och det är möjligt att det gäller även för blekgentianan.

Åtgärder

Bevarandebeslutet torde i första hand gälla för de spontana populationerna. Dessas nuvarande status bör utvärderas och deras utveckling följas. Om det finns lämpliga åtgärder för att gynna spridning och utveckling av större populationer, bör sådana övervägas.

Övrigt

Blekgentiana är fridlyst. Utländska namn – NO: Bleiksøte, DK: Bleg Ensian, FI: Kehtokatkero, IS: Gullvöndur.

Naturvård

Fridlysning: Fridlyst enligt Artskyddsförordningen (SFS 2007:845), enligt paragraf: 8. Bestämmelsen gäller hela landet

Litteratur

- Björkman, G. 1939. Kärleväxtfloran inom Stora Sjöfallets Nationalpark jämte angränsande delar av norra Lule Lappmark. Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens avhandlingar i naturskyddsärenden, No 2.
- Böcher, T. W. 1938. Biological distribution types in the flora of Greenland. *Medd. om Grönl.* 106:2.
- Gillett, J. M. 1957. A revision of the North American species of *Gentianella* Moench. *Ann. Miss. Bot. Gard.* 44:3.
- Gröntved, J. 1942. The pteridophyta and spermatophyta of Iceland. I: Gröntved, J., Paulsen, O., Sørensen, T: (red.). *The Botany of Iceland, Vol. IV, part I.* Köpenhamn, London.
- Hultén, E. 1958. The amphi-atlantic plants. - Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Handlingar 7:1.
- Hultén, E. & Fries, M. 1986. *Atlas of North European Vascular Plants North of the Tropic of Cancer.* Königstein.
- Komarov, V. L. et al. (red). 1934–64. *FpOPA CCCP.* Moskva och Leningrad.
- Kristínsson, H. 1987. *A guide to Flowering plants and ferns of Iceland.* Trondheim.
- Lennartsson, T. & Svensson, R. 1996. Patterns in the decline of three species of *Gentianella* in Sweden illustrating the deterioration of semi-natural grasslands. *Symb. Bot. Ups.* 31:3.
- Lid, J. & Lid, D. T. 1994. *Norsk Flora.* 6. utgåve ved Reidar Elven. Oslo.
- Norman, J. M. 1894–1900. *Norges arktiske flora I-II.* Kristiania.
- Selander, S. 1950. Floristic Phytogeography of South Western Lule Lappmark. *Acta Phytogeogr. Suec.* 27–28.
- Strid, T & Laantee, T Opublicerad inventeringsrapport..

Författare

Tommy Lennartsson 1996. Rev. Thomas Strid 2007. ©ArtDatabanken, SLU 2007.